

Antanas Smetona ramina: „Nesikeičia mirusios kalbos“

Lina Smolskienė
LRT Klasikos laida „Ryto allegro“, lrt.lt
2015-05-02 17:26

Gyva kalba graži tuo, kad turi krūvą atmainių: kai jaunimas šnekasi tarpusavyje – viena kalbos atmaina, kai su tėvais – antra, mokykloje – trečia, sako Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto dekanas daktaras Antanas Smetona. „Žinučių rašymas – greičiausiai radosi dar viena kalbos atmaina. Ir, jeigu ji egzistuoja kaip atmaina, savo vietoje, jei žmogus žino, kada parašyti su nosinėmis ir taškiukais, o kada galima ir šiaip sau, ir skiria tai, kokios problemos? Čia nėra problemų“, – mano jis.

Be to, pastebi kalbininkas, nereikėtų dabartinės kartos vadinti mažiau raštinga, esą nosinės jie nesuvaiko: „Močiutė, rašydama kokį nors laiškėlį, vis tiek supainios kokią nosinę arba e, ie. O jos anūkėlis, kuris nemoka nosinių rašyti, puikiai moka paspausti „spellingo“ mygtuką ir visos nosinės jam bus surašytos. Tai, mano galva, yra eilinis paklydimas, kartojamas jau 2,5 tūkst. metų nuo Sokrato laikų, kai buvo sakoma – karta nevykusi, karta bloga, karta negerbia vyresniųjų. Kiti laikai – kitos tradicijos, kiti papročiai.“

Ar Jūsų telefone yra lietuviški rašmenys? Kaip Jūs pats rašote žinutes?

Aš jau sulaukiau tokio amžiaus, kai mano telefonas yra geras, o tai reiškia, kad yra visi rašmenys, todėl stengiuosi rašyti su visomis lietuviškomis raidėmis. Apskritai man aiški tendencija, kad yra rašoma be diakritikų, kad pilna visokiausių trumpinių. Spaudoje mačiau, kad Anglijoje vienas mokinys mokytojui parašė rašinį trumpiniais. Aišku, įvertino neigiamai. Bet dar reikėtų pasvarstyti, ar tikrai reikia vertinti neigiamai.

Gyva kalba graži tuo, kad turi krūvą atmainių. Petriukas su Joniuku šnekasi – viena kalbos atmaina. Staiga Petriukas su mamyte prabilo – antra kalbos atmaina. Atsakinėja mokytojai prieš klasę – dar viena kalbos atmaina. Tai yra mes sugebame junginėti kalbos kodus. Žinučių rašymas – greičiausiai radosi dar viena kalbos atmaina. Ir, jeigu ji egzistuoja kaip atmaina, savo vietoje, jei žmogus žino, kada parašyti su nosinėmis ir taškiukais, o kada galima ir šiaip sau, ir skiria tai, kokios čia problemos? Čia nėra problemų.

Paminėjote kalbėjimo kodus. Vienas kodas, kai jaunimas bendrauja tarpusavyje, o kitas, pavyzdžiui, mokykloje. Tačiau mokytojai pastebi, kad tarpusavio bendravimo kodas jau ateina ir į mokyklą, ypač po vasaros atostogų. Tada vaikai dažnai ima rašyti š be varnelių, e be taškelių.

Gal Švietimo ministerija teisi sakydama, kad per ilgos atostogos? Per atostogas jie pamiršta, net ko mokėsi pavasarį. Bet čia juokauju... Aš irgi dirbu su jaunimu, tad štai du naujausi mano pastebėjimai. Antradienį klausiausi Studentų atstovybės susirinkimo – studentai savo renginį daro, patys sau šneka, bet, aišku, aplinka truputį viešesnė. Ir dabar čia, prie televizijos, prie radijo, stovėdamas matau – ateina į radiją grupelė mokinių, kurie irgi tarpusavyje šnekasi. Ir galvoju sau – išgirsiu ką nors, kokią nesąmonę, iškart pasakysiu, kai reikės šnekėti. Bet negirdžiu...

Aišku, yra savitų stiliaus ypatumų, pavyzdžiui, vietoj „taip“ jie visi sako „jo“. Tai – šnekamosios kalbos požymis. Beje, dabar šnekamojoje kalboje paplito toks labai, mano galva, idiotiškas tarimas: vietoj „norėjo“ sako „noreo“, vietoj „žinojo“ – „žinoo“. Yra toks dalykas. Bet šnekamoji kalba juk visada skyrėsi nuo standartinės kalbos. Ar tas, kas sako „žiūreo“, „noreo“, rašo be j „norėjo“, „žiūrėjo“? Manau, kad parašo su j.

Užsiminėte apie tartį. Nepastebite, kad tartis tampa suvelta, nėra pauzių, žodžiai sujungiami į vieną, o pačios intonacijos tarsi ateina iš anglų kalbos?

Taip ir turi būti. Mūsų kalba – gyva ar mirusi? Nesikeičia mirusios kalbos: lotynų kalba, sanskritas, hetitų kalba. Gyva kalba keičiasi. Pasižiūrėkime į anglų kalbą. Visi nustemba išgirdę, kad lygiai prieš tūkstantį metų anglų kalboje buvo ir šokinėjantis kirtis, ir galūnių buvo daugiau, ir linksnių buvo. Dabar nėra. Tai yra gyva kalba, ji per tūkstantį metų pasikeitė. Labiausiai ir greičiausiai keičiasi leksika ir į tai iš esmės neverta kreipti dėmesio. Didesnės problemos yra fonetika, gramatika.

Kad labai keistųsi gramatika, aš nematau, nes anglų kalba, man atrodo, mažiau paveiki, negu buvo rusų kalba (o rusų kalbos jaunimas, kaip žinome, nebemoka). Ir tai suprantama, nes rusų kalbos gramatinės struktūros panašesnės į mūsų, todėl ir veidavo labiau. Kita vertus, nė šimto metų nepraėjo, kai mes į lietuvių kalbą priėmėme f, ch, h. Jų iki tol nebuvo. Pažiūrėkite, ant senesnių paminklų parašyta „pundatorius“. Močiutė šneka – „pabrikas“, „kepyras“ ir t. t. Tarmėse nėra to garso, bet atsirado – įrašėme į gramatikas. Ir kas atsitiko? Nieko neatsitiko. Kalba natūraliai pasislinko truputį.

Profesorius Vitkauskas, grįžęs iš Dzūkijos, dar prieš mirtį, džiaugėsi „dvi bobi – vienas dancys“ (čia apie moteriškų gražumą ir amžių). „Dvi bobi“ – dviskaita, bet bendrinėje kalboje jos nebėra. Prisiminkime, kiek buvo linksnių: inesyvas, iliatyvas, aliatyvas, adesyvas – keturi vietininkai. Šiandien jų nėra.

Aišku, yra nedidukas prieštaravimas. Standartinė kalba yra norminama kalba. Normos mėgsta stabilumą – stengiamės jį palaikyti. Natūrali kalba keliauja į priekį. Va čia yra prieštaravimas. Reikia su protu ir laiku pakeisti tas standartinės kalbos normas. Lietuvoje bent per 30 metų kartą padaroma – šiek tiek pakoreguojama, todėl ir turime puikiausią Europoje, manau, rašybą – kaip girdime, taip rašome.

Dabar apie jaunų žmonių kalbos raišką. Mokytojai stebisi, kad moksleiviai labai nemoka išreikšti savo minčių ir kalbėjimo įskaitos jiems – labai sudėtinga užduotis. Ar universitetuose studentai pratinami kalbėti, ar taip pat tik rašoma?

Turime net rektoriaus įsakymą egzaminuoti tik raštu. Ir, kai lituanistai arba anglistai pabando kitaip (tartį reikia patikrinti žodžiu), amžinai kyla nesusipratimų. Tai galbūt diktuoja objektyvi realybė – reikia tikrinti raštu, turėti dokumentus ir t. t. Bet, mano galva, pačiame šitame klausime priežastis supainiota su pasekme. Mes dažnai į kalbinę raišką, kurios stinga jaunimui, suverčiame kaip kalbos bėdą. Vis dėlto, mano galva, čia – mažesnė kalbos bėda ir didesnė mąstymo bėda.

Jie gyvena visiškai kitame pasaulyje. Galime įvardinti kartas. Tarkim, XV a. Lietuva buvo žodžio Lietuva, XIX–XX a. pradžioje buvo knygos Lietuva (Bibliją turime galvoje). Dabar Lietuva ir tauta yra vaizdo. Ir, kai mokytojas yra knygos, o mokinys – vaizdo kartos, natūralu, kad kažkas nesudera. Tai pati bendriausia priežastis. Kita vertus, žiūrėkite į mokyklinės programas ir klases. Jei ten sėdi 30 žmonių, pamokų mažai, iš kur jis išmoks kalbėti? Jei mano auditorijoje sėdi 120 žmonių, pasikalbėti su kiekvienu yra nerealu. O norint, kad šnekamoji raiška būtų tokia, kokia turi būti, reikia šnekėti. Nori mokėti važiuoti dviračiu – turi važiuoti (teoriškai gali skaityti, kiek nori). Tas

pats ir su kalbėjimu. Jei pakanka kalbėjimo kasdienėse užduotyse, darbuose, jis įveiks ir tas įskaitas.

Taigi čia kelios problemos. Pirmą – mąstymas. Jis yra kitoks, kitokia karta. Nenoriu pasakyti, kad ji bloga ar gera. Dabar dažnai kelia klausimą – „och, ji mažiau raštinga“. Maždaug – nosinės jie nesuvaiko. Gali būti. Bet močiutė, rašydama diktantą arba kokį nors laišką, vis tiek supainios kokią nors nosinę arba e, ie ir pan. O jos anūkėlis, kuris nemoka nosinių rašyti, puikiai moka paspausti „spellingo“ mygtuką ir visos nosinės jam bus surašytos.

Taip – jei rašys kompiuteriu. O jei rašys ranka?

Pagalvokite, kada Jūs ranka paskutinį kartą rašėte... Man jau retai kada tenka tai daryti. Ir vėl klausimas – čia gerai ar blogai. Čia vieni sakė, kad plunksnos išnyks, prasidės spausdinta era, tai žlugs kultūra. Paskui sakė – prasidės kinas, žlugs teatras. Dabar bandoma mąstyti – ranka nerašome, tik klaviatūros – jau bus blogai, žlugs mūsų epistolinis natūralusis žanras. Tai, mano galva, yra eilinis paklydimas, kartojamas jau 2,5 tūkst. metų nuo Sokrato laikų, kai buvo sakoma – karta nevykusi, karta bloga, karta negerbia vyresniųjų ir t. t. Kiti laikai – kitos tradicijos, kiti papročiai.

Užsiminėte apie nosines raides. Gal tuomet reikėtų mūsų kalbą paprastinti ir išvengtume kai kurių problemų?

Ne mūsų valioje yra kalbos paprastinimas. Kalba – mūsų visos tautos nuosavybė, kasdienybė, mūsų bendravimo įrankis ir ji yra tokia, kokia yra. O kaip užrašyti – tai nėra kalba. Taip, galime diskutuoti, nematau jokių problemų. Man atrodo, kad „šąla“, „bąla“, „šąla“ yra archaizmas. O žodyne tokių – apie 50.

Nerealų išmokti.

O kam? Gal geriau imti ir nubraukti šitoje vietoje...

Neprieštarautumėte?

Ne, gink Dieve. Bet ne todėl, kad imtume ir pritaikytume rašybą, kad kažkam palengvintume. Ne. Paprasčiausiai kalba truputį pasikeitusi. Tai viena. Antra, rašybos reformos suderinimas su natūraliu kalbėjimu eina ir turi eiti natūraliai. Žiūrėkite, kiek buvo diskutuota, ar rašyti j „spjauti“, „pjauti“, „bjaurus“. Dabar galime pradėti diskusiją dėl „ieškoti“, „iešmas“ ir „ietis“. Priekyje j turime tarti, bet kažkodėl nerašome. Gal imkime ir užrašykime – tada nereikės mokyti mokinių, nes Jieznas rašomas su j ir niekam dėl to nei blogai, nei gerai. Taigi čia – susitarimo dalykai.

Ir pagaliau „šąla“, „bąla“, „sąla“ yra istorinė gramatinė rašyba. O mūsų visa rašyba yra fonetinė, kaip girdime – taip rašome. Vadinasi, „šąla“, „bąla“, „sąla“, [...] koks nors „ąsotis“ tiesiog išmokstama atmintinai, kad reikia su nosine, ir viskas. Tai galime ir neišmokti. Kas nuo to pasikeis?

Taigi „ąžuolas“, „ąsotis“ nosines galima nubraukti? Ar ne?

Žinoma, galima. Kas nuo to pasikeis? Bet dar yra tradicija. Kodėl anglai rašo „night“, nors galėtų parašyti „nait“? Kodėl prancūzai rašo „Peugeot“, nors galėtų parašyti „Pežo“? Tradicija. Kiek tos tradicijos reikia laikytis? Kur ta tradicija? Kokio senumo? Angliška, prancūziška yra viena, o lietuviškai tradicijai yra 100 metų. Tai nėra labai jau didelė tradicija, tad gal galima čia ką nors ir pareguliuoti.

